

Слепцова Анна Владимировна
Амгинская центральная библиотека
им.В.М.Новикова – Кюннюк Урастырова,
Якутск, Россия

**ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ О ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРВОГО ГОЛОВЫ
АМГИНСКОГО УЛУСА, ЯРКОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ЯКУТСКОЙ
ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ АФАНАСИЯ ПЕТРОВИЧА РЯЗАНСКОГО ИЗ ФОНДА
АМГИНСКОЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМЕНИ НАРОДНОГО ПОЭТА
ЯКУТИИ В.М.НОВИКОВА – КЮННЮК УРАСТЫРОВА**

В статье приводится обзор книг и периодических изданий, находящихся в фонде Амгинской центральной библиотеки им.В.М.Новикова – Кюннюк Урастырова, о жизни и деятельности одного из инициаторов основания Амгинского улуса Афанасия Петровича Рязанского

Ключевые слова: обзор, интеллигенция, репрессия, династия, Амгинский улус, литература, краеведение, основание, эмиграция

**A REVIEW OF THE LITERATURE ABOUT THE LIFE AND WORK OF THE FIRST
HEAD OF THE AMGINSKY DISTRICT, AN OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF
THE YAKUT INTELLIGENTSIA AFANASIY PETROVICH RYAZANSKY FROM THE
COLLECTION OF THE AMGINSKY CENTRAL LIBRARY NAMED AFTER FOLK
POET OF YAKUTIA V.M.NOVIKOV – KYUNNYUK URASTYROV**

Sleptsova Anna Vladimirovna,
Amginsky central library named after
folk poet of Yakutia
V.M.Novikov – Kyunnyuk Urastyrov,
Russia, Yakutsk

The article provides a review of books and periodicals located in the collections of the Amginsky Central Library named after V.M. Novikov - Kyunnyuk Urastyrov, about the life and work of one of the initiators of the founding of the Amginsky district, Afanasy Petrovich Ryazansky

Keywords: review, intelligentsia, repression, Amginsky district, literature, local history, foundation, emigration

Афанасий Петрович Рязанский бэйэтин кэмигэр дэгиттэр сайдыылаах,
киэн билиилээх, саха интеллигенциятын биир чабылхай бэрэстэбиитэлэ
кылгас уонна уустук олобор сахатын дьоно үөрэхтэнэллэригэр,
сайдалларыгар үгүс сыратын биэрбит, оскуола, танара дьиэтэ, балыыһа
туттарбыт, Амма улууһа туспа улуус буоларын туруулаһан ситиспит,
Амматын туһугар элбэхтик үтүрүллэ, баттана сылдыбыт чулуу киһибит
быйыл 150 сыллаах үбүлүөйдээх сыла Аммабыт улууһугар бэлиэтэннэ.

Афанасий Петрович Рязанский аата 60 сыл тухары историяттан сотулла сылдыбыта, аата да ааттанара бобуллубута. 1989 сылтан саҕалаан кини сырдык аата чөлүгэр түһэриллэн, архыыптарга үлэ ытыллан А.П.Рязанский туһунан суруйуулар 1990 сыллартан саҕалаан бэчээккэ тахсан, кинигэбэ киририллэн барбыттара. Амматааҕы саха норуодунай поэта В.М.Новиков – Күннүк Уурастырап аатынан киин библиотека фондатыттан улуус бастакы кулубатын олобун, үлэтин - хамнаһын киэнник сырдатан суруллубут кинигэлэрин, бэчээккэ тахсыбыт ыстатыйаларын билиһиннэриэхпин баҕарабын.

Афанасий Петрович Рязанский төрүттэрин – уустарын туһунан олохтоох кыраайы үөрэтээччилэр биир түмүккэ кэлэ иликтэр да буоллар ону чуолкайдьырга холонуулар бэчээккэ тахсыбыттара. Афанасий Петрович Рязанский 1873 сыл тохсунньу 1 күнүгэр Боотуруускай улууһун 1 Скороульскай нэһилиэгэр (билиннинэн Амма улууһун Соморсун нэһилиэгэр) Үрүйэ алааһа диэн сиргэ төрөөбүтэ. Аҕата Петр Васильевич Рязанский (1822 сыллаах төрүүх) Боотуруускай улуус Хадаар нэһилиэгиттэн төрүттээх, ийэтэ – Наталья Ивановна Кардашевская Скороульскай нэһилиэк, Үрүйэ алааһа. Кэргэнэ – Мария Игнатьевна Рязанская (1880с.т) Боотурускай улууһугар Хайахсыт нэһилиэгиттэн төрүттээх. Афанасий уонна Мария Рязанскийдар сорох докумуоннарга алтата оҕоломмуттара ахтыллар, онтон биһиги үс уол, икки кыыс оҕолордоохторун билэбит [8, с.146]

1997 сыллаахха “Саха сирэ” хаһыакка “Баддыска Бүөтүр уола – улуус кулубата” диэн Амма улууһун ытык олохтооҕо Прокопий Иосифович Караканов ыстатыйата бэчээттэммитэ. Манна Афанасий Петрович бииргэ төрөөбүт убайын Степан кыра уола, Рязанскийдар биир ытык – мааны кырдыаҕастара, республика экономикага бөбүргөөһүнүгэр кырата суох кылааты киллэрсибит Дмитрий Степанович Рязанский убайын, төрөөбүтэ 125 сыла туолуохтаах Амма улууһун бастакы кулубатын Афанасий Петрович туһунан ахтыта суруллубута.

“Амма олобо” улуус хаһыата 1998 сыл 69-70 нүөмэригэр Соморсун нэһилиэгин биир кырдыаҕас кыраайы үөрэтээччитэ Спиридон Дмитриевич Старостин “Улахан үтүөлээх этэ”, “Афанасий Петрович аймахтара” диэн киэн ис хоһоонноох ыстатыйалара бэчээккэ тахсыбыттара. Бу суруйуулар кэлин 2001 сыллаахха “Саха сиригэр нэһилиэктэрэ» сериянан “Соморсун” диэн кинигэтигэр тиһиллэн киирбиттэрэ.

Спиридон Дмитриевич Старостин бу суруйууларын Афанасий Петрович убайын кыра уола, 94 сааһын үктэммит Дмитрий Степанович Рязанский уонна балтытын Пелагея кыһа Анастасия Прокопьевна Белолобская кэпсээннэригэр олобуран суруйбута. Ыстатыйаҕа Дмитрий Степанович Рязанский биир мунаарар санаатын этэн аһарбыта: “Биһиги Рязанскийдар төрүт хааммытыгар кавказ омок хаана баар курдук. Биһиги бары үрдүк унуохтаахпыт, хонтойбут муруннаахпыт, улахан дарабар көбүстээхпит” диэн санаатын үллэстибитэ. Дмитрий Степанович уһуннук Кавказка олорон ол дьоннору кытта элбэхтик алтыспыт буолан оннук өйдөбүлү ылбыт диэн бэлиэтиир Спиридон Дмитриевич. [9, с. 4 - 5]

Рязанский Афанасий Петрович оҕолорун, бүгүгнү көлүөнэҕэ диэри сиэннэрин туһунан “Соморсун үйэлэр кирбиилэригэр” диэн 2015 сыллаахха тахсыбыт нэһилиэк историятын, сайдыытын, үтүө – мааны дьонун кэпсиир документальной хомуурунньукка сиһилии билиэххэ сөп.

“Амма олобо” хаһыат 2023 сыл 25 нүөмэригэр А.П.Рязанский бииргэ төрөөбүт балтын Пелагея Петровна хос сиэнэ Татьяна Анкиевна Шергина “Рязанский аймах” диэн Афанасий Петрович Рязанский хаан-уруу аймахтарын бииргэ төрөөбүттэрин, кинилэр оҕолорун, сиэннэрин схемаҕа киллэрэн суруйуута бэчээттэммитэ.

Афанасий Петрович Рязанский киһи быһыытынан кэм-кэрдии таһымыттан быдан үрдүкү турара. Кини төрөөбүт дойдутун кэскиллээх чиргэл төрүттэрин уурары бэйэтин иһинэн аахпыта. Афанасий Петрович Рязанский 33 тыһ. нэһилиэнньэлээх Боотурускай улууһу салайарга үгүс ыарахаттардаах, уустуктардаах диэн биричиинэнэн Аммань араарыыны

туруорсан 1911 сыллаахха Амма улууһа Боотуруускай улуустан арахсан туспа улуус буоларын ситиспитэ. Саҥа тэриллибит Амма улууһун олохтоохторо кинини биир санаанан улуус кулубатынан талбыттара. [3, с. 27 - 31] Ол туһунан историческай чэхчыларга олоҕурбут Амма улууһун историятыгар дириҥ суолталаах кинигэлэри ааҕан кэлэр көлүөнэлэр билиэхтэрэ: Е.Р.Артемов “Амма улууһун кылгас историята” (1996с.), Алексеев М.В “Амга: исторические личности, хроника, ясачные инородцы» (2007с.), Пестерев В.И., Емельянова П.И. “Амгинский улус – вехи столетия” (2007с.), Алексеев М.В., Бытыров П.С., Белолюбская Н.Г., Готовцева А.Г., Лебедев П.И. “Соморсун үйэлэр кирбиилэригэр” (2015с.) , Васильева Л.П. “Летопись Амги – Слободы” (2017с.).

Афанасий Петрович Рязанскай Василий Васильевич Никифоров уонна Гавриил Васильевич Ксенофонов редактордыыр “Якутские вопросы” хаһыаттарыгар корреспондент быһыытынан үлэлэспитэ. [2, с. 54 - 56] Бу хаһыат суолтатын историческай наука кандидата Дьячкова Альбина Николаевна “Роль газеты “Якутские вопросы” в формировании и распространении либеральных идей в Якутии” ыстатыйатыгар бэлиэтээн суруйбута “В.В.Никифорову удалось привлечь к работе в газете лучшие силы якутской интеллигенции.. Газета “Якутские вопросы” стала своеобразной трибуной для просвещенных умов якутского народа..”. [6, с. 3] Афанасий Петрович бу манньк саха интеллигенциятын биир бастын бэрэстэбиитэллэрин кытта бииргэ үлэлэһиитэ, кинилэр идеяларын уһансыыта кини Амма иһигэр эрэ буолбакка бүтүн Саха сиригэр убаастанар, биллэр кининэн буоларын түһүлүр.

1926 сыллаахха А.П.Рязанскай IV Бүтүн Саха сиринээҕи рабочайдар, хамначчыттар, тыа сирин үлэһиттэрин уонна кыһыл армеецтар Сэбиэттэрин съеһигэр быһаарар куоластаах делегат быһыытынан кыттыыны ылбыта. Сэбиэттэр съестэрин биир сүрүн суолталаах боппуруоһунан булгуччулаах байыаннай хомууру ытыгы буолбута. Бу боппуруос ырытытыгар Афанасий Петрович Рязанскай булгуччулаах байыаннай хомууру ытыгы саха курдук

абыах ахсааннаах омукка улахан охсуулаах буолуобун өтө көрөн, сэрэхтээх буоларга ыныра сатаабытын депутаттар утарбыттара. [5] Афанасий Петрович олобу билбит, үөрэхтээх – билиилээх киһи быһыытынан норуотун кэскилин көмүскүү сатаабыта өйбүлү ылбатабын да үрдүнэн турууласпыт санаатын делегаттар ортолоругар эппитэ боротокуолга тиһиллэн үйэтитиллибитэ. Ол боротокуолу «Соморсун үйэлэр кирбиилэригэр» кинигэбэ сиһилии аабыахха сөп.

Абалы – уоллуу уустук олохтоох Рязанскайдар дьылбаларын үөрөспит историческай наука доктора, профессор Олег Дмитриевич Якимов 1996 сыллаахха “Илин” сурунаалга “С клеймом уголовного преступника” нууччалы тылынан архыып докумуоннарыгар олобуран суруйбут ыстатыйата дьон киэн биһирэбилин ылбыта, дьин кырдыгы билэргэ көмөлөспүтэ.

Афанасий Петрович уонна кини улахан уола Асклипеодот дьылбаларын архыып материалларынан, араас сирдэринэн ирдэһэн, үөрэтэн республика киэн билиитигэр таһаарбыт киһинэн буолар биһиги киэн туттар норуодунай суруйааччыбыт Василий Егорович Васильев – Харысхал [1, с. 5 - 6] Василий Егорович 1993 сылтан саҕалаан Саха сириттэн төрүттээх эмиграннар омук дойдуларыгар эрэй — мун олохторун чинчийэн, кинилэр үтүө ааттарын тилиннэрэн дьонноругар — сэргэлэригэр тириэрдээри этиллибэтэх кырдыктар тустарынан кэпсээри элбэх чинчийэр үлэлэри ыттан Финляндия, Кытай, Япония, Австралия, Америка Холбоһуктаах Штаттарыгар уонна да атын дойдуларга, куораттарга, музейдарыгар, архыыптарыгар сылдьан докумуоннарын хасыһан, элбэх сыралаах үлэни ыппыта. Василий Егорович Васильев – Харысхал үгүс сыранан ирдэһэн булбут сэдэх, историческэй суолталаах матырыйаалларын, докумуоннарын, хаартыскаларын “Илин” сурунаал 2015 сыл нүөмэригэр “Эмигрант Асклипеодот Рязанский: ..думать о возвращении на родину в ближайшие годы не приходится, даже весьма возможно, что мы никогда не вернемся” диэн ыстатыйата киэн эйгэбэ тахсыбыта.

Василий Егорович тус бэйэтин дьыалатын курдук норуотун өйүн — санаатын байытар, кэнэтэр туһугар, сыратын биэрэн туран үлэлэспит үлэтэ 2021 сыллаахха “Ааспыт кэм аартыктарынан” документальной романыгар түмүллэн киирбиттэрэ. Василий Егорович суруйарынан Афанасий Петрович Рязанский бүтэһиктээҕин хаайыллыытыгар Василий Егорович эһэтигэр Василий Константинович Жирковка эргиллибэт сирбэр илдьэн иһэллэр, киһи эрэ буолларгын бэлиитикэбэ эрэ орооһума диэн сүбэлээбит. Василий Егорович улуус бастакы кулубатын дьыалатын КГБ архыбын матырыйаалларыгар үөрэтэн оччотообу интеллигиэннэр дьыалаларын тэннээн көрөн Афанасий Петрович билиитин таһыма, үөрэбэ, нууччалыы тылы толору баһылаан билиитэ быдан үрдүк эбит этэ диэн бэлиэтээбитэ [10, с. 221 - 222]

2019 сыллаахха “Публицистическое наследие якутской интеллигенции” бырайыагынан биир дойдулаахтарбыт норуодунай суруйааччы Василий Егорович Васильев – Харысхал, духуобунас Академиятын академига, суруналыыс, учуонай, суруйааччы Олег Гаврильевич Сидоров Австралияҕа тийэн Асклипеодот Афанасьевич уонна кини дьиэ кэргэнин олохторун чуолкайдаһа экспедицияҕа баран кэлбиттэрэ дьонно – сэргэбэ киэн кэрэхсэбили ылбыта. Экспедиция түмүгүнэн Асклипеодот Афанасьевич тус архыбыттан булуллубут ахтыылара чинчийээччилэргэ улахан сэнгээриини үөскэспитэ. “Публицистическое наследие А.А.Рязанского австралийский дневник, статьи и документы” (Сидоров О.Г., Васильев В.Е., Рязанский В.Д., Сидорова М.О.) 2020 сыллаах ыстатыйаҕа Асклипеодот Афанасьевич дневнигэр аҕатын туһунан суруйбута тылбаастаммыт: «Будучи жителем, родившимся в Арктической Сибири, отец в течение многих лет сберегал все книги, журналы и даже ежедневные газеты из Иркутска и Якутска (1500 английских миль), складывая их в хранилище, складывая в хорошие ящики и перечитывая позже. Когда мы выросли (мои два брата), у нас была собственная библиотека», «Все мы – семья Рязанских – были двуязычными с самого рождения, умея говорить и писать на якутском и русском языках,

включая, конечно, старославянский язык, используемый только в церкви и во время похорон» [7, с. 117 - 118]

1999 сыллаахха “Полярная звезда” сурунаал 1 нүөмэригэр исторической наука кандидата Антонов Егор Петрович “Обостренное чувство справедливости” (о судьбе А.П.Рязанского) диэн ыстатыйатыгар Афанасий Петрович Рязанский уустук дьылбатын көрдөрөр суруйуута бэчээттэммитэ.

Афанасий Петрович уонна кини уола Асклеодот Рязанский олохторун, үлэлэрин үөрэтиинэн дьарыктанар биир дойдулаахпыт, талааннаах кыраайы үөрэтээччи Михаил Васильевич Алексеев. Михаил Васильевич 1995 сылтан саҕалаан Афанасий Петрович Рязанский олобун, үлэлээбит үлэтин норуокка сылдьар номохторго, ахтыыларга, докумуоннарга олобуран хомуйбут, чинчийбит үлэлэрэ, ыстатыйалара олохтоох “Амма олобо” хаһыакка тиһигин быспакка бэчээттэммиттэрэ. Ол курдук “Улуус маннайгы кулубата”, “Сахалары ынырыыны утарбыта”, “Толстой биир идеялаахтара”, “Афанасий Петрович Рязанский олобун кэрчиктэрэ” у.д.а. суруйуулар Амма дьонугар – сэргэтигэр А.П. Рязанский үтүө аата тийэригэр кылаатын киллэрбиттэрэ.

Михаил Васильевич “Амга: исторические личности, хроника, ясные инородцы. 1630-1917 гг. (сборник исторических источников)” диэн 2007 сыллаахха тахсыбыт нууччалыы тыллаах хомурунньугар “Организатор и создатель современного Амгинского улуса” диэн балаһатыгар Афанасий Петрович Рязанский Амма улууһа тэриллээтигэр сүдү оруолун туоһулуур архив докумуоннарыгар олобурбут суруйуута бэчээттэммитэ.

Сулбаччы нэһилиэгин кыраайы үөрэтэр музейын директора Петр Павлов 1997 сылга “Сулбаччы түөлбэтигэр” диэн нэһилиэк историятын, үлэлээн ааспыт үтүө дьонун ааттарын үйэтитэр кинигэтигэр Амма улууһун бастакы кулубата А.П.Рязанский үлэтин - хамнаһын сырдатан суруйбута.

2015 сыллаахха кыраайы үөрэтээччи Панкратий Дмитриевич Петров “Якутский архив” сурунаал 1 нүөмэригэр тахсыбыт “Мысли, изложенные

мастерски” ыстатыйатыгар Афанасий Петрович Рязанский туһунан суруйар: “Сохранились воспоминания об этих замечательных людях, об их бесконечных спорах по любым насущным проблемам, начиная с литературы и кончая географией, о мозговых атаках для выяснения истины бытия долгими бессонными ночами. Вот что пишет в своих воспоминаниях средний сын Ивана Петровича Шадрин – Георгий: «...Одним из частых посетителей отца, кроме Аммосова и Александрова, были Николай Егорович Афанасьев, Цветков, А. Рязанский, Софронов (педагог), Сивцев, Елпидифор Егасов, А.Д. Широких, А.И. Софронов (драматург), А. Кулаковский (поэт) и другие... Из всех этих приятелей отца меня и Михаила (старший сын И.П. Шадрин) особенно поражали двое: А. Рязанский и А. Кулаковский. Первый своей эрудированностью в области исторических и географических наук. Обладая обширной памятью, при беседах и спорах он давал авторитетные и бесспорные справки. С ним обычно никто не вступал в споры..» [5]

Панкратий Дмитриевич бүтүн Саха сиригэр историятыгар биир улахан суолталаах боппуруоһунан Алексей Кулаковскай «Якутской интеллигенции» рукопиһын көннөрүүтүн, редакциятын графологической экспертиза онотторон быһаартаран редакторынан Елпидифор Михайлович Егасов, Николай Егорович Афанасьев эбэтэр Афанасий Рязанский буоллахтарына соһуйуом суоҕа диэн ыстатыйатыгар бэлиэтээбитэ [4, с. 97 - 98]

Амма улуһун бастакы кулубата Афанасий Петрович Рязанский 1989 сыллаахха, үйэ анарыттан ордук кэм ааспытын кэннэ, төрөөбүт Кыыс Амма кытылыгар үтүө аата чөлүгэр түһэн реабилитацияламмыта, кырдыктаахтык кэпсэммитэ. Документалист-суруйааччы, историк, кыраайы үөрэтээччи Дмитрий Николаевич Гаврильев “Репрессия уонна реабилитация” диэн 2001 сылга тахсыбыт кинигэтигэр Саха сиригэр репрессия тимир ытарчатыгар ыларбыт 555 киһи аата киирбитэ. Ол иһигэр Афанасий Петрович сырдык аата РСФСР Холубунай Кодексын ханнык ыстатыйатын пуунунан сууттаммыта, хаһан тутуллубута, аата – суола чөлүгэр түһэриллибитэ архив даннайдарыттан ахтыллар.

Литература

1. Амма улууһун тэрийбит Афанасий Петрович Рязанский (1873 – 1930) / [хомуян онордо М.В.Алексеев]. – Амма: Ред. “Амма олоҕо” хан., 2023. – С. 5 – 6.
2. Антонов, Е. Обостренное чувство справедливости (о судьбе А.П.Рязанского) / Е.Антонов / Илин. - №1. 1999. – С. 54 – 56.
3. Павлов, П.М. Сулбаччы түөлбэтигэр. / Дьокуускай: 1997. – С. 27 – 31.
4. Петров, П.Д. Мысли, изложенные мастерски // igi.ysn.ru. - URL: https://igi.ysn.ru/?page_id=6730
5. Романова, И. Афанасий Рязанский – первый голова Амгинского улуса // sakharparliament.ru: Сетевое издание. – URL: <http://old.sakharparliament.ru/obchestvo/2017/05/afanasiy-ryazanskiy-pervyy-golova-amginskogo-ulusa/>
6. Саввинов, П.О. Из политической и интеллектуальной биографии якутского эмигранта Асклефеодота Афанасьевича Рязанского (1898 – 1968 гг.) // Genesis:исторические исследования. – 2020. – № 11. DOI: 10.25136/2409-868X.2020.11.34291 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=34291
7. Сидоров, О.Г., Васильев, В.Е. и др. Публицистическое наследие А.А.Рязанского: австралийский дневник, статьи и документы // cyberleninka.ru. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/publitsisticheskoe-nasledie-a-a-ryazanskogo-avstraliyskiy-dnevnik-stati-i-dokumenty/viewer>
8. Соморсун үйэлэр кирбиилэригэр: докум. хомуурунньук / [хомуян онордулар: М.В.Алексеев, П.С.Бытыров, Н.Г.Белолюбская уо д.а.]. – Якутск: ООО “Чороон XXI век”, 2015. – С. 142 – 146.
9. Старостин, С. Афанасий Петрович аймахтара / С.Старостин / Амма олоҕо. – 1998. – Бэс ыйын 26 к. – С. 4 – 5.
10. Харысхал. Ааспыт кэм аартыктарынан : [документальной роман] / Баһылай Харысхал. – Дьокуускай : Түһүлгэ, 2021. – С. 220 – 222.